

Landskap: Småland. Upptecknat av: Gunnar Hövros
Härad: Westbo. Adress: Katlehöjden.
Socken: Gnosjö. Berättat av: H. P. Karlsson
Uppteckningsår: 1936. Född år 1874 i Gnosjö socken.

Uppteckningen rör Stälträdsdragning.
sid. 1-24.

Bilaga: 2 teckningar och 19 fotos.

Stälträdsdragning.

Lagesmannen A. P. Karlsson, Quosjö, som numera är elektriker, har i yngre dagar varit träddragare, och han hör till dem, som ha gott minne för den gamla, nu starkt moderniserade tillverkningen. Andra personer, som torde vara av betydelse för en undersökning av träddrageriörelsen, kunna här i förbigående nämnas: Gottfrid Pettersson, Götarp, Quosjö och David Persson, Hjulohult, Wissafors.

Skildringen nedan består huvudsakligen av Karlssons upplysningar överflyttade på verktygsinventarium, avfotograferat av upp-tecknaren i träddrageriet i Åsenhöga Hembygdsför. Torst i Åsenhöga (No hd.).

Euligt Karlsson har ställträd-
ningen i dessa trakter sina ursprungliga anse-
någon gång i slutet av 1600-talet eller
början av 1700-talet. Denna fabrication
var synbarligen störlst yttst på den liv-
liga upptäckningen av sjömalen i stora delar
av Svealand. Just i dessa trakter funnos
masugnar, gjuterier och stånghammare
på vissa platser, där man bearbetade
malmen. Järnet för trädslagning måste
vara stångjärn, och detta fick man från
Kissa förs bruk vid Kissan. Där hamrades
järnet till i genomskärning fyrkantiga
stänger, 3 alnar långa och 1,5 tum tjoc-
ka. Man hade förr i tiden en man, som
bar stångjärn därifrån och till Gnosjö dag
ut och dag in.

Men detta stångjärn var för grovt att
genast dra till tråd. Därför gick man själv
hamra ut det än mera. Detta skeddde med
jämförelsevis små vattenhjulsdrivna hammare
i närheten av trösklageriet. Man upphet-
tade järnet över en stöckeld, varpå man
lät den tunga hammaren bearbeta det.
Under denna procedur skulle en man stå
och hålla järnet i en lång över stället och
vrida det för allsidig beredning. Ljåva
hammaran fanns i två typer, beroende på
slagytans form. Det var dels "kniphamma-
ren" med ganska smal, spetsig slagyta, gav
runda slag, dels "räckhammar", som
hade något större slagyta och gav platta
slag. Dessa stånghammare hade man i
allmänhet ej inbyggd i något hus, utan

ute i det fria. A. P. Karlsson har själv ritat
upp hur en dylik stånghammare sett ut, vil-
ken bild kopierad av uppställnaren bifogas
denna skildring (I). Originalet skulle utmäst
föreställa Karlssons monter vid hammaren,
men gulben fick ej plats i kopia. Vattenhjul-
let drev alltså, schematiskt uttryckt, ett hjul
med fyra tappar, som i tur och ordning
tryckte på hammartångens ena ände, och
lyfte upp järnhammaren fyra gånger för
varvt varvt. Vattenhjulsaxeln av trä, var upp-
hängd på en "hjulnål", 4-, 6- eller 8-kantig
av järn, i var ände och med sten eller
fukre emellan som lager. Hjulnålen måste
sättas precis i mitten av axeln, annars
heltade det hela. Hjulnål användes stund-
om även vid drivaxeln i trädtrageriet.

*) c:a $\frac{1}{2}$ cm.

När sålunda järnet hamrats ut till lagom tjocklek^{*)}, kunde man dra det till järntråd. Detta måste försiggå i olika etapper, från det grövsta järnet, som har liphet med en mycket grov ståltråd till successivt allt finare tråd. Till dessa uppre-
rade dragningar använde man naturligen olika grova redskap. Och till den första dragningen använde man ofta förr härtkraft, då det hela anordnades i stil med en vandring för tröskan. Först senare byggdes även för denna dragning vatten-
hjul i bäckarna. Sedan denna grovdragning skett, kunde man fortsätta med dragning till allt finare tråd. Här
här att all dragning av tråden skedde "i kalle", d.v.s. järnet uppvärmdes ej.

Skapningen skedd redan, generellt uttryckt enligt följande metod: Materialet för träden uppkallas på en harvel, varifrån den ledes genom en dragskiva med små hål (där den smalare träden uppkommer genom diameterrinsning i det tränga hålet), och så dras den fram på en rulle som drivs av vattenhjulet, kring sig samlar hela den nyvunna träden.

Detta förfarande kunna vi överflytta på och närmare specificera med inventariet i träddraget i Åsenhöga. "Träddraget" är alltså en liten fyrkantig knuttimrad byggnad. Dragkraften, som man får genom ett vattenhjul sträl utanför, fortplantas på axel fortsättningen, "kubbstocken", in i huset. Denna förlängning

axel är av jämn och fäst i en avlängt ställ,
vars ena långsida är bänken, på vilken
det centrala i dragningen sker. Axeln är
2,90 m. lång inne i byggnaden. Stället
är 1 m. brett, gjäva "bänken" är c:a 3 dm.
bred.

På axeln sitter så 6 "kubbar", trärullar, 30 cm.
i diameter och 22 cm. breda. På dessa samlas
den varma träslen, men emedan kubbens sam-
lade yta ej är suad /såsom å moderna träd-
dragories, där kubben har form av avhug-
gen kon /kan ej träslen slas av med mindre
den rullas av. För att denna avrullning
skall kunna ske utan att hela maskineriet
är i rörelse, är "kubbestocken", kubbarnas
gemensamma axel, omväxlande rund och
omväxlande fyrkantig i genomskärning,

så att kubbarna under trädslagning, driven
av vattenhjulet, sitta på de fyrkantiga partier-
na av axeln / kubbens hål mitt genom är
alltså fyrkantigt!). På träden å andra
sidan skall haspas av kubben, står alltså
maskineriet och därmed kubstocken stilla
och kubben dras från sitt fyrkantiga parti
in på invidvarande trinda del av axeln.
Här kan den ju svängas runt utan att
axeln rörs.* Kubbens rundade yta har
runt om, nära kanten, små järnkrokar in-
slagna. Dessa voro till för fästande av
trädändan då det gällde mycket fin träd.
För något grovare sorter använde man en
även på kubbens rundade yta fäst grov
järnhaake. Vidare finns i regel på kub-
bens runda yta nära kanten runt om en
* Kubben å ett modernt ^{Skriv endast på denna sida!} trädslageri är stående!

"jirning", d. v. s. en snål gjord (av trä?) för att kubben ej skulle spricka (?). Anmärkas bör att på den första grovdragningen brukade man ha ett något annorlunda drageri; än det som här skildras, i det kubben var blott en eller två stycken och större än vanligt.

Sammanbindningen mellan träändan och järnhaken på kubben utgöres av de lösa delarna: "gäcken" och kniptången. "Gäcken" är en hake av järn att haka fast i järnhaken på kubben. Och kniptången, ganska kort, har i handtagändan böjda skänklar. Dessa krokar hållas fast i gäcken och mellan käftarna sättes träändan fast. Tången är närmast en s. k. rundtang. Träändan förs så in på båken, där lodrät fastsatt framför

* uttal. jäck!

Skriv endast på denna sida!

varje kubbe står en järnskiva, "torustället" (eller "krampa"), c:a halvcannen den. bred och hög. Här löper tråden genom en urtagning i båda skivans överkant. Torustället tjänar blott som stöd för det centrala verktyget i hela tråddragningen: "tornet". Detta består av en avlång skiva med snävt hål igenom. Dyliga, som finns i olika storlekar i varje drageri, består till hälften av järn och till hälften av stål. De tillverkades av särskilda tornsmeder (förr / numera användes diamant dragskivor). Hålen borrar med borrar, de äro finare på den sida där den dragna tråden löper ut. Tråden går som nämnt genom torustället, dit den kommer genom ett torn, som på grund av dragningen, mot kubben trycks mot stället / och där-

för är detta stödjande. Träden är smalare,
dragen till sin rätta, tillämnade tjocklek
mellan tornet och kuben, men tjockare!
Ännu ej dragen genom tornets smalsande
hål på andra sidan tornet. Då det gäller
den första quodragningen har man här
liksom ifråga om kubarna ej riktigt
samma lodning som annars. Vid kubarna
fästes träden då med en krampa och en
mycket kraftig gäck (ej med kniptång),
varpå den går genom tornstället, men ej
redan genom ett järntorn, utan mellan
tunge naturliga stemblock, som över sig
ha en grov, lodrät granstock, som håller
dem nere i sitt läge. Senna dragning
mellan stenar tjänade att samtidigt
ta bort "eloshär" på järnet, som bildats

vid hamringen. Träden slet med tiden dessa
stavar, så välte man nu fram de djupa rännor
urslipade i dem.

Till tornet kommer träden /eller
trädämnat/ från en "härvel" /eller vinda/ som
är av trä, 16-armad. I ändan på var arm
är den formad konfär. Dessa härvels sitta
på järnaxlar, en framför varje tornställ
i en ställning på träddragets golv. I
ett hörn av huset ligger en massa sådana
i reserv, liksom man även har reservklub-
bar. Deras mått äro något skiftande i
olika fall. Se närmare beskrifning av
lösa redskap längre fram!

Vidare är att anmärka att i "träd-
draget" även finns en "sump", d. v. s. en
laggad bälja med jerngjordar, vari man

hade svavellyra att rengöra trädrämnets med
innan det drogs. På bänken med torustö-
den finns vidare ett stycke fett / fläsk el. dyli-
varmed man smorde träden. Invid tom-
stället sitter så i bänken iuslagen en
kort, ovarpå platt träpinne. Den användes
att fila änden av träden på, innan
den kunde stickas in genom tornet. Trö-
igare filade man emellertid g. utan ham-
rade. I träddraget finns vidare små
slipsstenar, runda, med järnsvavel genom,
som bättes på en enkel träsko med skallen.
Dylika användes att slipa borsten till tornens
hål med.

Av inredning för träddragarnas
behovämlichkeit och livsuppehälle i de
fall då de åtminstone tidvis bodde i

träddrageriet, märkas små trebenta, ryggstöts-
lösa träpallar vid bänken. I stugans ena hörn
finns en öppen spis med rökgång genom en
skorsten rakt upp genom taket. På denna
öppna hård kokades träddragarna sin enkla
mat, vanligen i en järnpanna på tre
låga fötter, vilken ständes direkt på el-
den. Maten bestod till största delen av
sill, potatis och mjölk. Elden på hårdens
bjänade naturligtvis även till att hålla
värme i träddrageriet under vintern.

Ovanpå den fönstret sitter i jämnhöjd
med det obefintliga innertaket en "terre".
Detta är ett brädflak på stöcken, horison-
tellt, på vilket träddragarna redde sin
sängplats.

Halibern på träden var olipa,

men påstå kunna nämna sig härsmanne.
Den draga träden kördes efter häst eller oke
till Vävie, Halmstad, Göteborg, Malmö m. fl.
städer, där den såldes. Man köpte i lass
om 25-30 pund, på de dåliga vägarne.
Man bytte så med sig saker hem. Och av
kringvandrande lumpsamlare bytte man
sig även till en del, såsom socker i kakform
m. m. Träddragningen pågick mest året
om; om man hade för lite vatten fram
på sommaren "stämde man igen", så att
man hade en damm att ta av. Trädda-
gerirörelsen i norra Småland har prop-
tiskt taget varit begränsad till socknar-
na Gnosjö (centrum), Åsenhöga, Källeryd, Au-
derstorp och Kullstorp. Särskilt utofter
Tollstörpsån, som rinner genom delar av

De två förnämnda socknarna, fanns många träddrag. De små enkla verkstäderna här ha legat så tätt som c:a 15 stycken på en sträcka av $\frac{1}{2}$ mil.

Ur träddragningen utvecklades tidigt en massa småindustri, grundad helt på järnberedningen. Man tillverkade nära nog allt av trä och metall. Sågs-
mannen Karlsson själv har tillverkat massor av halvar, hysskor m. m., vilken konst han också fått visa på utställning i Jönkö-
ping (för c:a 10 år sen?).

Beskrivning av inventarier i trädrageriet.
i äsenhöga Hembygd för. trädrag, Äsenhöga.

A. Å fotona nr. 1, 2, 3 o. 4 ser vi trädtillverkningens centrum, kubbarna, bänken med tornställe och torn m. fl. lösa verktyg, samt i bakgrunden hantlarna.

B. Å fotona nr. 5, 6 o. 7 ser man det hörn av trädrageriet där den öppna spisen finns. I ovankanten av alla tre skymtar mer eller mindre tydligt ett hörn av sågplatsens, "ferre," bräckflak under taket.

C. Å fotona nr. 8 o. 9 syns ställningen med hantlarna för den odragna träden, en framför varje tornställe.

D. Å fotona nr. 10 o. 11 ses interiör från hörnen av trädrageriet, där man har

diverse reservgrejor m. m. Man ser "sum-
pen" för trädens kungöring, reservharvar
i olika storlekar, en "luckstäng" för damm-
luckans reglering (se nedan), en vinda på
fötter (se nedan) m. m.

E. Å foto nr. 125/13 ha vi "härvar", fotogra-
ferade från bägge sidor. De äro 6-armade,
den ena med konkava armslut blott och
bart, den andra med ett skjutbart slut i
en av de äro konkava armsluten. Dessa
seuare liksom å garvindor för att lättare
ta av och på den grova träden. Diameter
53 cm. o. 82 cm. resp.; bredd 8 cm. o. 11 cm. resp.
På kanten av armarna ses hål. Dessa äro
till för att insticka korta handtag, som
synas finnas både av järn och trä(?) för
att kunna vevs. Beras form framgår av foto

- 195110

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

medan (G)!

F. Å foto nr. 14 ha vi fyra stycken "born" för trädorämnets minskning i dragningen. De äro som synes av olika storlekar och vilens olika vidd bestämmer grovleken av träden man skall få.

Längderna äro 17, 20, 21 o. 20 cm. respektive.

Bredderna -4- 2, 5, 5, 2,5 cm. respektive.

G. Å foto nr. 15 ha vi en gäck, 23 cm. lång och 6 cm. bred. detta redskap finns i olika storlekar, även med mycket kort krokstäng. Vidare ett handtag för hanvel, av järn, 22 cm. långt (den tjockare delen är 13 cm.). Slutligen en knipstäng för trädens fasthållande under dragningen. Den är 11 cm. lång, med i änden krokstjida skänklar.

H. Å foto nr. 16 har vi en gäck, utan krok-

pinne / broken sitter direkt på ringen. Längd 9 cm., bredd 5,5 cm. Vidare en "klincka" / eller munnerskiva / för mätning av trädens grovlek. Utefter kanten har den uttagningar av olika grovlek med nummer vid, motsvarande en viss skala av tjocklek i mm. Längden är 16 cm. ö. bredden 3 cm. Slutligen ett borrh, 12 cm. långt.

I. A foto nr. 17 har vi en plan fil, 29 cm. lång, samt två rostiga redskap / möjligen en slags pilor? / vars järn i genomskärning är trekantiga, det ena slutande spetsigt, det andra tvärt. Längderna är 14 cm. och 11 cm. resp. / jädra järnen / och 10 cm. i båda fallen för skaft.

J. A foto nr. 18 har vi en "luckstäng", en trästäng, 2 m. lång, med ett snedstängt

järn, 965 m. långt, fäst utmed sidan. Tänderna
äro 14 till antalet. "Luchstängen" har ingått
i en anordning för att kunna sitta i bygg-
naden reglera dammluchans höjande och
sänkande, s. v. s. reglera vatten tillförseln
till drivhjulet. Detta var anordnat såsom
en hävarmsinrättning, där i fotot av-
bildade stång gick ner genom byggnadens
tak (vanligen slutande med ett hand-
tag, som här saknas) och där järnkapar-
na så flyttades på ett fast motstånd
av något slag. Att öppna för vattnet
 kallades att "kugga".

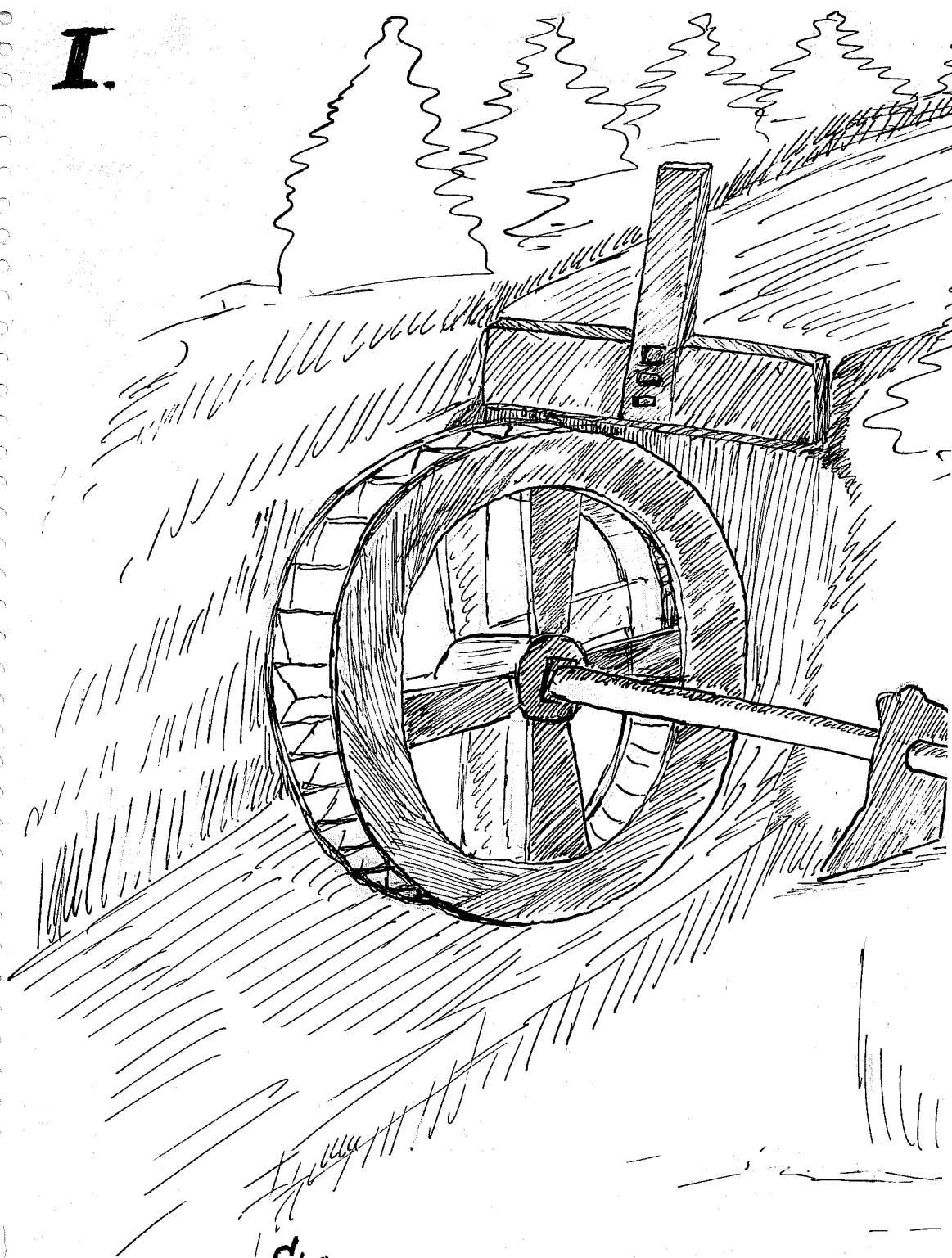
På foto nr. 19 har vi en slags vinda
eller harvel, som antagligen är till för
färdigdragen tråds uppvindande. Den
står på ett ställe, och har fyra vågräta

—22 5110

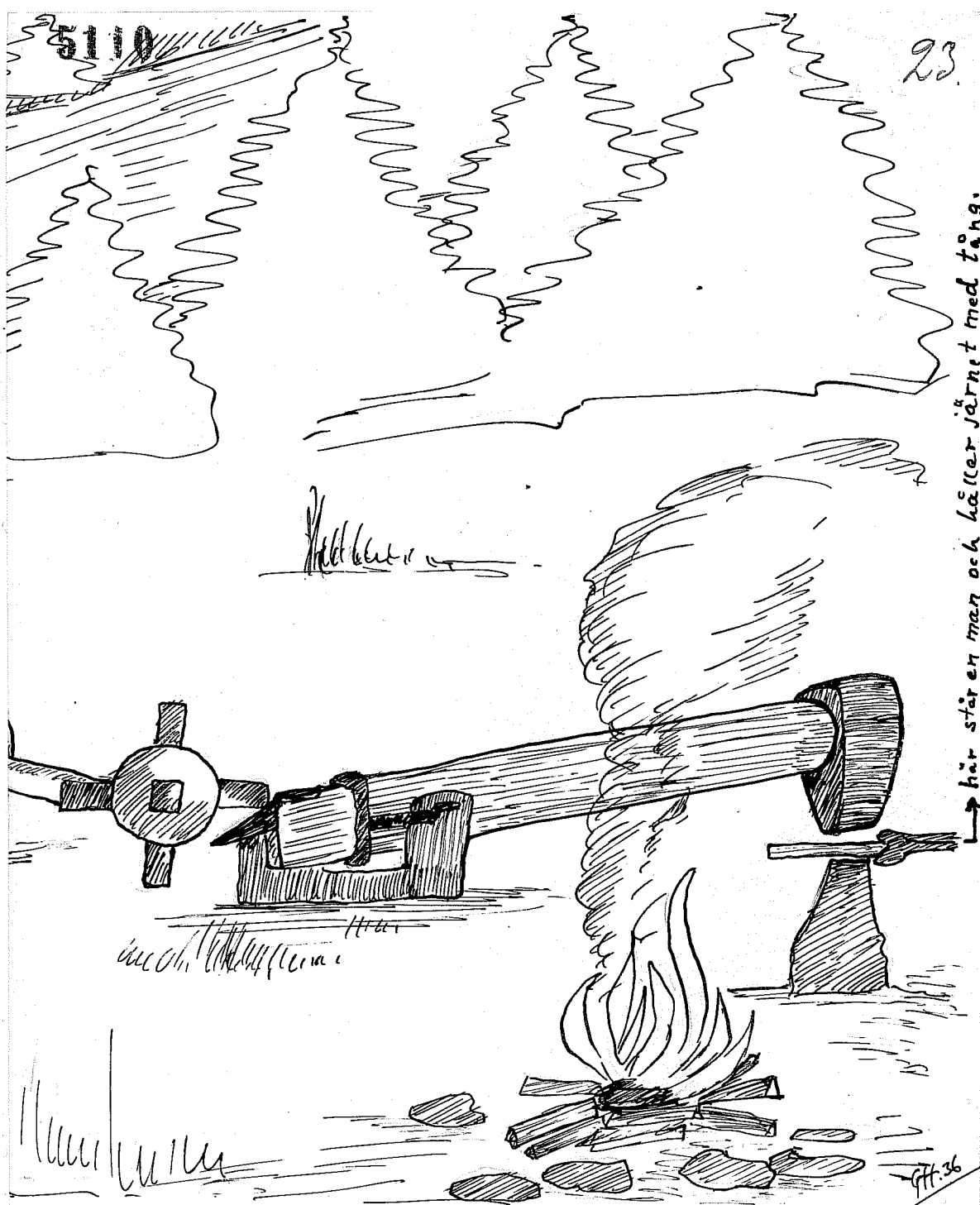
armar, med upprättstående pinor på. Allt är
av trä. Höjden är 80 cm. och bredden är
55 cm.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

I.

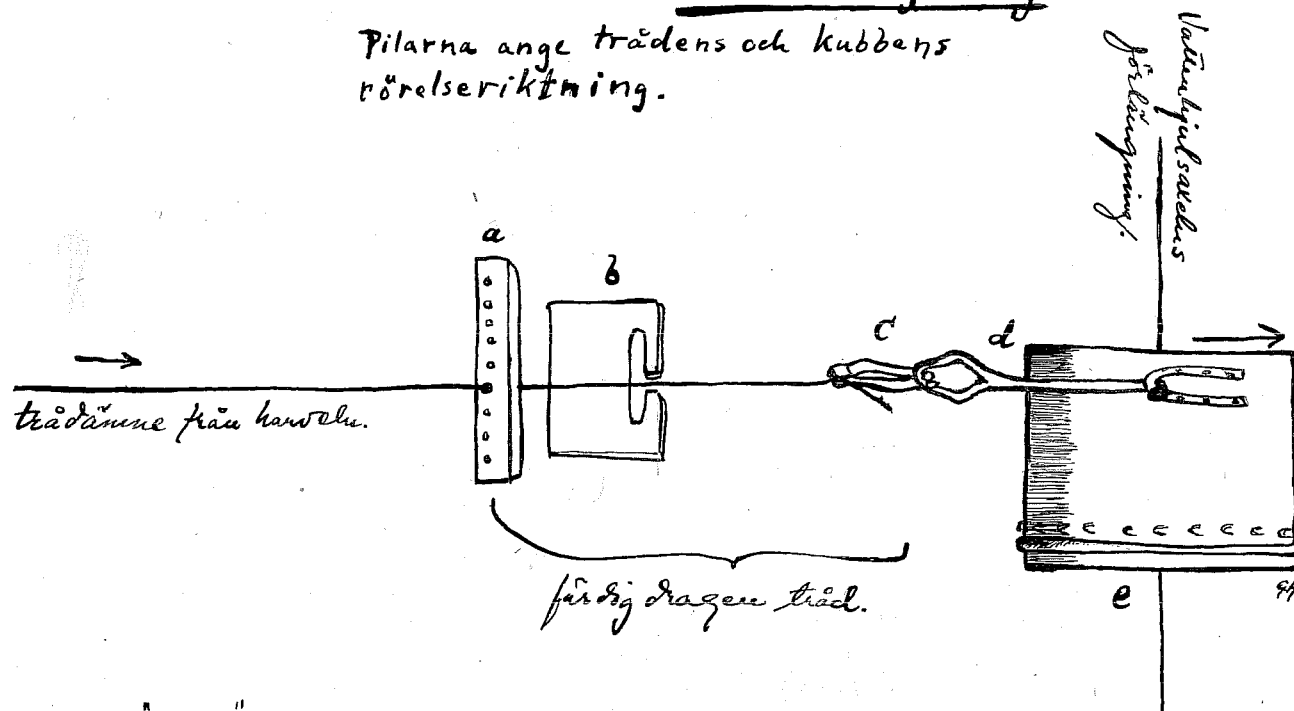
Stånghammare. för tråddrag.
s.k. "kniphammare".

Copia efter teckning av H.P. Carlsson, Gnosjö.
av G. Hobroth, 1936.

5110
Schematisk bild av
träddragning.

Pilarna ange trädens och kubbens
rörelseriktning.

a = "torn".
b = "tornställ".
c = kniptång.
d = "gäck".
e = "kubb".

Teckning: G. Holm 1936.

Skriv endast på denna sida!

II. 24
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

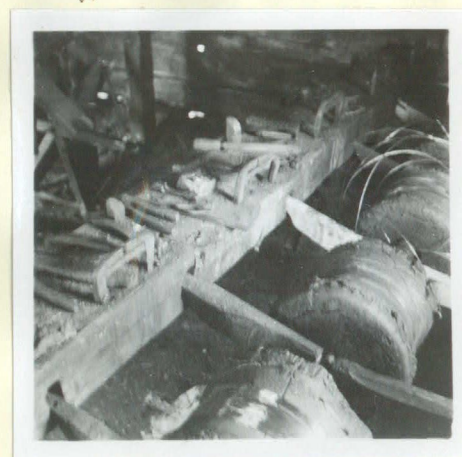
A:1-8.

a. 1.

b. 2.

c. 3.

d. 4.

Skriv endast på denna sida!

B: 5-7.

a.
5

5.

b.
6

c.

7.

Skriv endast på denna sida!

C: 8-9.

a.

8.

b.

9.

Skriv endast på denna sida!

D: 10 - 11.

28

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

a.

10.

b.

11.

Skriv endast på denna sida!

E: 12-13.

a.

12.

b.

13.

Skriv endast på denna sida!

Fu: 14

30.
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV
—❖—

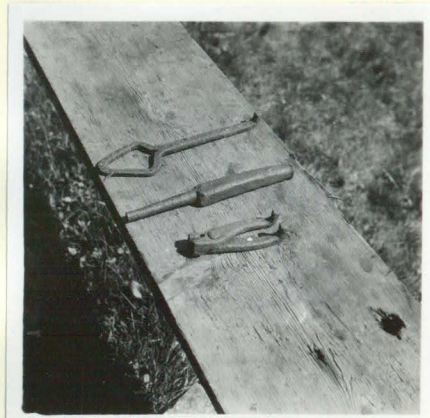
14.

Skriv endast på denna sida!

G: 15.

31.

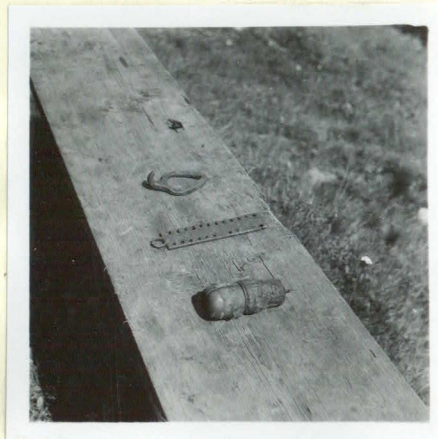
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

15.

Skriv endast på denna sida!

H: 16

16.

Skriv endast på denna sida!

I: 17.

33.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

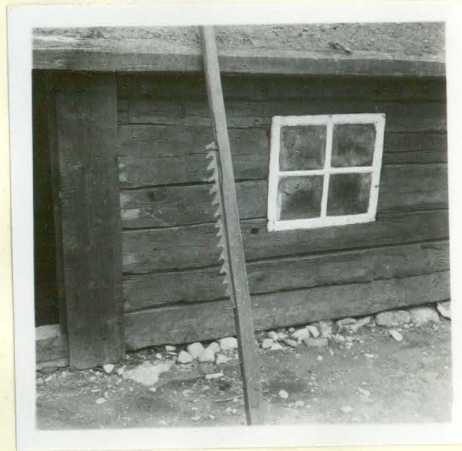
17.

Skriv endast på denna sida!

J: 18 5110

34

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

18.

Skriv endast på denna sida!

K:19. 5110

35.
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

19.

Skriv endast på denna sida!